

HET KERKHOF AAN DE DIEWEG

REGION DE
BRUXELLES
CAPITALE

SOLIBEL
EDITION

De collectie

BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

is een initiatief van
Staatssecretaris Didier van Eyll,
verantwoordelijk voor het Brusselse erfgoed
in samenwerking met
uitgeverij Solibel Edition

Adviescomité

onder het voorzitterschap van Cécile Jodogne, kabinet van de Staatssecretaris
Christine Denayer, dienst Monumenten en Landschappen
Olivier de Patoul, mede-uitgever
Marc Gierst, graficus
David Stephens, gespecialiseerd journalist

Idee en fotografie

Robert Kekenbosch.

Tekst

Brigitte Vermaelen
met de medewerking van Thierry Wauters voor het plantkundig gedeelte.

Realisatie

vzw Les Racines du Futur.

Dankbetuiging

Wij willen hier onze dank betuigen aan alle personen die ons bij het samenstellen van deze tekst met raad en daad hebben bijgestaan :
de heer Jean-Philippe Schreiber, doctor in de geschiedenis, die ons zijn te verschijnen studie "Immigration et intégration des Juifs en Belgique de 1830 à 1914" liet inkijken en die ons talrijke inlichtingen over de joodse kerkhoven heeft meegeedeeld

rabbi Dahan,
de heer Reichert, professor geschiedenis aan het Centrum voor Joodse Studies (Centre d'Etudes du Judaïsme),
de heer Dratwa, conservator van het Joods Museum van België, voor alle vriendelijk verstrekte inlichtingen,

het personeel van de gemeentelijke administratie van Ukkel voor het warm onthaal en de moeite die ze voor ons gedaan hebben,
de heer Henri Quittelier voor zijn documentatie,
de heer Guy Dassargues voor zijn opzoekingen,
Armyde Peignier en Marc Sinnaeve voor het doorlezen van de tekst en hun kritische opmerkingen.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

b = boven; m = midden; o = onder; l = links; r = recht

Alle foto's zijn het eigendom van © Robert Kekenbosch, behalve de hierna volgende :

Archives d'Architecture Moderne : 8 (b); Bank Brussel Lambert : 6 (b & m); Gemeente Ukkel : 9 (b); Koninklijke Bibliotheek Albert I - Prentenkabinet, Brussel (F. Rops) : 4 (b) en 16 (m); Kring voor geschiedenis, archeologie en folklore van Ukkel en omstreken : 6 (o), 7 (b & m), 8 (m, o & r) en 9 (m); Stichting Gatti de Gamond (depot Stadsmuseum van Brussel - Broodhuis) : 7 (o); Uitgeverij Casterman : 7 (l); Brigitte Vermaelen : 2 (b); Thierry Wauters : 20 (b) en 21 (l).

INLICHTINGEN

Het kerkhof ligt aan de Dieweg nr 95 te Ukkel
(tussen de Jean en Pierre Carsoellaan en de Ruststraat).

Het is alle dagen toegankelijk van 9 tot 16 u.

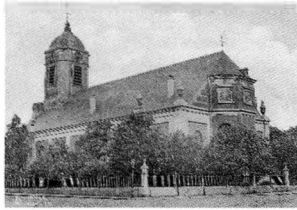
Tegenover het kerkhof bevindt zich de halte "Dieweg" van bus 41 en van de trams 18 en 92;
in de Diepestraat : halte "Lecoïnte" van bus 43.

BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

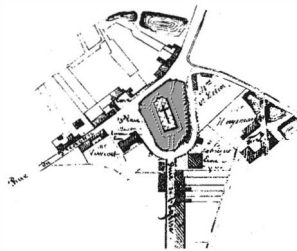
HET KERKHOF AAN DE DIEWEG

KORTE GESCHIEDENIS VAN HET KERKHOF	2
HET JOODSE GEDEELTE VAN HET KERKHOF.....	5
ENKELE ILLUSTRERE DODEN	7
GRAFARCHITECTUUR.....	10
GRAFBEELDHOUWKUNST	16
GRAFSYMBOLIEK	18
PLANTEN OP HET KERKHOF.....	21
PLAN VAN HET KERKHOF.....	22
EEN WANDELING OP HET KERKHOF.....	24

De Sint-Pieterskerk en het omringende kerkhof vóór 1875.

Plattegrond van de dorpskern van Ukkel in 1861 met het kerkhof rond de Sint-Pieterskerk.

DIEWEG ROMANUS

De oorsprong van de weg waarlangs het kerkhof ligt, gaat terug tot in de Romeinse tijd. Het was een diverticulum of secundaire weg die de grote militaire steenwegen Bavai-Asse en Waver-Mechelen met elkaar verbond. De Dieweg was vroeger veel langer dan het stukje dat nu nog die naam draagt en bleef eeuwen lang de belangrijkste weg van de gemeente. De oudste verwijzing wordt aangetroffen in een document uit het jaar 1245. De naam "Dieweg" is afkomstig van "Died-weg", waarbij "died" de betekenis heeft van "volk". Het was met andere woorden een openbare weg in tegenstelling tot de meeste andere wegen die particulier eigendom waren en waarvoor men tolgeld moest betalen.

LEVEN EN DOOD VAN EEN KERKHOF

In het midden van de 19de eeuw ligt het kerkhof van de kleine landelijke gemeente Ukkel rond de Sint-Pieterskerk in het centrum van de bebouwde kom. Een nog bescheidener grafveld omringt het kerkje van het gehucht Sint-Job. Het is de tijd dat liberalen en katholieken een politieke ruzie met elkaar uitvechten over de vraag aan wie het eigendom en het beheer van de kerkhoven toekomt. Wie mag de opbrengst uit de verkoop van grafconcessies opstrijken? De gemeentelijke overheid als vertegenwoordiger van de Staat of de kerkfabriek die belast is met het beheer van de parochiegoederen?

In 1859 hakt de liberale regering Frère-Orban de knoop door. De nieuwe kerkhoven zullen voortaan gemeentelijk eigendom zijn en openstaan voor overledenen van alle geloofsovertuigingen.

EEN NIEUW KERKHOF

Verskillende factoren zijn bepalend voor de verdere geschiedenis van de Ukkelse kerkhoven. Enerzijds zijn er de toenemende aandacht voor de volksgezondheid en de angst voor epidemieën, waardoor de overheid de kerkhoven uit de bewoonde centra wil verbannen.

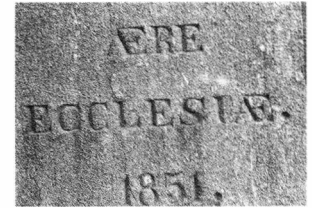
Anderzijds is er de demografische ontwikkeling. De aanleg van grote verkeersaders zoals de Brugmannlaan doet

de bevolking van Ukkel snel aangroeien. In 1900 telt de gemeente 20.000 inwoners, het tienvoudige van een eeuw voordien. De bestaande kerkhoven worden te klein.

In 1866 verhaast een cholera-epidemie de beslissing van het gemeentebestuur om een nieuw kerkhofterrein langs de Dieweg aan te kopen. Het lot van de twee oude parochiekerkhoven is bezegeld. Het overbevolkte kerkhof van Sint-Job wordt in 1871 opgeheven. Vier jaar later ondergaat dat van de Sint-Pieterskerk, ondanks de protesten van de kerkfabriek, hetzelfde lot. De bestaande graven worden op verzoek van de nabestaanden naar het nieuwe kerkhof overgebracht.

HET KERKHOF LANGS DE DIEWEG IN CIJFERS

De eerste begraving op het nieuwe kerkhof vindt plaats in 1867. De oorspronkelijke oppervlakte van 71 are wordt vergroot in 1902, 1916 en 1923. Vanaf 1927 echter maakt de gemeentelijke overheid plannen voor een nieuw kerkhof. In 1945 wordt het kerkhof langs de Dieweg officieel buiten gebruik gesteld, maar de inwoners van Ukkel kunnen er zich nog tot 1958 laten begraven. In dat jaar wordt het totaal van 38.510 begraven personen bereikt. Met uitzondering van bijzettingen in de bestaande familiegraven worden de Ukkelse doden sindsdien in Verrewinkel begraven. Eén afwijking op deze regel werd nog toegestaan : voor Hergé in 1983. In 1988 werden 63 are verkaveld. De totale oppervlakte van het kerkhof bedroeg toen bijna 4 hectare.

"Afsluiting opgericht op kosten van de kerk in 1851". Deze inscriptie op de linker pijler van de zij-ingang van het kerkhof beneden naast het mausoleum van de familie Allard, wekt op het eerste gezicht verbazing, omdat het kerkhof langs de Dieweg pas vijftien jaar later in gebruik is genomen. In feite zijn het hek en de stenen pijlers afkomstig van de hoofdingang van het kerkhof rond de Sint-Pieterskerk. Ze werden in 1875 door de gemeente overgekocht en hergebruikt voor de zij-ingang.

Links van de ingang bevindt zich de vroegere woning van de grafdelver, die ook de taak van bewaker vervulde. Daarnaast bevindt zich het vroegere lijkenhuis.

IN HET VERDOMHOEKJE

In 1862 eist de kerkfabriek van Sint-Pieter de ontgraving van het stoffelijk overschot van kolonel De Moor, een bekend vrijdenker die in het gewijde gedeelte van het parochiekerkhof begraven was. Dit plan gaat niet door, maar verwekt zoveel deining dat de zaak tenslotte in het Belgische parlement besproken wordt. In 1864 ontstaat een conflict doordat de pastoor en de doodgraver van de Sint-Pietersparochie weigeren een ongedoopt kind te begraven tussen de 'goede' katholieken. Burgemeester De Fré lost de zaak op door een nieuwe doodgraver te benoemen.

HET JOODSE GEDEELTE VAN HET KERKHOF

Burgemeester Hubert De Fré gezien door Félicien Rops.

Het motief van de zegenende handen wijst op het graf van een *kohen*.

Art Nouveau-stèles staan naast klassieke gebroken zuilen.

In 1877 wordt het joodse kerkhof van Sint-Gillis buiten gebruik gesteld. De beschikbare ruimte is volledig volzet en kan niet worden uitgebreid. Hetzelfde jaar nog vindt de eerste joodse begrafenis plaats aan de Dieweg. Het kerkhof wordt de begraafplaats van de joodse gemeenschap van heel Brussel. De joodse graven zijn echter niet gescheiden van de andere. Hoewel de meeste joodse graven achteraan op het kerkhof liggen en ongeveer een derde van de oppervlakte innemen, is het geen echt joods kerkhof. De joodse geestelijkheid oefent hier geen enkel gezag uit, de beslissingsmacht ligt volledig bij de burgerlijke overheid.

Zoals de wet het voorschrijft, waren het altijd particulieren die officieel de grond voor de graven kochten, maar zij handelden in werkelijkheid dikwijls ten voordele van de joodse gemeenschap. De liberale burgemeester De Fré legde de joodse begravingen niets in de weg. Het is bekend dat hij en de opperrabijn Astruc nauwe banden met elkaar hadden. Vermoedelijk waren ze beiden lid van een vrijmetselaarsloge. De zaak deed heel wat inkt vloeien in de pers. Geruchten deden de ronde dat de concessies op onwettelijke wijze waren verkregen en dat de hygiënische voorschriften niet werden nageleefd. Toen burgemeester Hubert De Fré bewijzen vroeg voor deze aanklachten, verstomde de polemiek.

FINANCIËLE MOTIEVEN

Ondanks sporadische kritiek zetten de opvolgers van De Fré diens beleid voort. De verlening van grafconcessies vormde trouwens een belangrijke bron van inkomsten voor de gemeente, die toen in financiële ademnood verkeerde. Het tarief voor eeuwigdurende concessies was immers dubbel zo hoog voor personen die niet in Ukkel woonachtig waren, wat bijna voor alle Brusselse joden op enkele uitzonderingen na het geval was. De joodse gemeenschap maakte hier geen bezwaar tegen, zolang zij haar doden ongestoord op het kerkhof kon begraven.

JOODSE RELIGIE EN GRAFKUNST

Sommige grafzerken vertonen een specifieke versiering, die meestal geïnspireerd is op de tradities van de askenazim, de uit Noord- en Centraal-Europa afkomstige joden. Zo stelt de zuil met een reliëfversiering van twee ten hemel gestrekte handen de zegening voor in de joodse godsdienst. Dit motief geeft aan dat de overledene een *kohen* of priester was, die de gelovigen tijdens de erediensten zegende. De gebeeldhouwde voorstelling van een oliekruik in een teil wijst er op dat de overledene een leviet was, een dienaar van de *kohen*.

GIJ ZULT GEEN AFGODEN MAKEN, NOCH ENIG BEELD VAN HIJ DIE IN DE HEMELN, OP DE AARDE EN IN DE WATEREN IS.

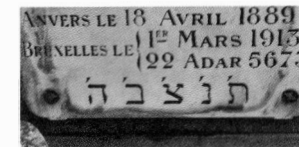
Het tweede van de Tien Geboden heeft een duurzame invloed uitgeoefend op de joodse kunstuitingen, ook al werd dit gebod in de loop der tijden op verschillende wijze geïnterpreteerd. Het verklaart waarom vele joodse graven geen enkele figuratieve decoratie dragen. Vele grafstenen zijn daarentegen versierd met een citaat uit de Heilige Schrift.

Opvallend is dat bij vele joodse graven de stijlvormen zijn toegepast die op dat ogenblik in België opgang maakten. Neo-klasieke en Art Nouveau-elementen worden veelvuldig gebruikt, naast symbolische motieven zoals slingers van klimop of rozen.

Het bijzonder wilde uitzicht van dit deel van het kerkhof beantwoordt aan de oude orthodoxe opvatting bij de joden dat de plantengroei de graven vrij mag overwoekeren. Maar ook de Tweede Wereldoorlog, waarin vele Belgische joodse families zijn uitgeroeid, is oorzaak van de huidige aanblik van verwaarlozing en verval.

Een gebeeldhouwde oliekruik op een zuil geeft aan dat de overledene een leviet was.

“Dat zijn ziel verbonden worde in de bundel van het eeuwige leven”.

Sommige grafombes dragen geen enkel figuratief decor.

Een karikatuur van Henri Lambert uit 1925.

Portret uit 1902 van barones Léon Lambert, geboren Lucie de Rothschild, geschilderd door Franz-Seraph von Lenbach.

Paul Errera en zijn gezin.

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI

DE FAMILIE LAMBERT

Léon LAMBERT (Antwerpen 1851-Parijs 1919)

Volgde in 1875 zijn vader Samuel op aan het hoofd van de Belgische vestiging van de Bank Rothschild en werd door zijn huwelijk verwant met deze invloedrijke familie. Als vertrouwensman van Leopold II hielp hij mee bij de financiering van diens urbanistische en koloniale projecten. Uit erkentelijkheid verleende de koning hem de titel van baron in 1896. Van 1899 tot 1919 was hij voorzitter van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België.

Henri LAMBERT stichtte de bank Lambert in 1926. Zijn zoon **Léon LAMBERT** was voorzitter van deze bank bij haar fusie met de Bank van Brussel tot de Bank Brussel Lambert.

Ridder Raphaël de BAUER, door huwelijk verwant met de familie Lambert, was voorzitter van de Bank van Parijs en de Nederlanden tot aan zijn dood in 1916.

Franz PHILIPPSON (Maagdeburg 1851-Parijs 1929)

Stichter van een bank die de Belgische kolonisatie in Afrika hielp financieren. Op cultureel gebied trad hij op als maecenas bij de aankoop van verschillende meesterwerken voor de Koninklijke Musea van België. Als voorzitter van het Centraal Consistorie was hij persoonlijk actief in diverse joodse verenigingen.

DE FAMILIE ERRERA

Giacomo ERRERA (Venetië 1834-Brussel 1880)

Eerste officiële vertegenwoordiger van Italië in het onafhankelijke België. In 1871 was hij medeoprichter van de Bank van Brussel. Hij was schatbewaarder van het Centraal Israëlitisch Consistorie van België, een belangrijke instantie voor de joodse gemeenschap, die tot taak heeft de wereldlijke belangen van de eredienst bij de burgerlijke overheden te behartigen.

Leo ERRERA (Laken 1858-Ukkel 1905)

Beroemd plantenkundige, docent aan de Université Libre de Bruxelles. Uit verontwaardiging over de pogroms in Rusland schreef hij in 1893 een pamflet *Les Juifs russes. Extermination ou émancipation?*, dat grote weerklank vond en in verschillende talen vertaald werd.

Paul ERRERA (Brussel 1860-Ukkel 1922)

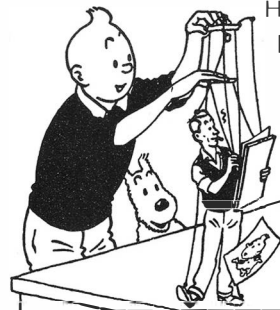
Broer van Leo, hoogleraar rechtsleer aan de U.L.B. vanaf 1900 en rector van deze universiteit van 1908 tot 1911. Liberaal burgemeester van Ukkel van 1911 tot 1921 en actief in tal van joodse verenigingen.

Isabelle GATTI de GAMOND (Parijs 1939-Ukkel 1905)

In 1864 stichtte en leidde deze dynamische pedagoge een school voor jonge meisjes, het toekomstige Koninklijk Lyceum dat haar naam draagt. Later richtte ze een hogere afdeling op om jonge meisjes op de universiteit voor te bereiden. In 1899 was ze actief in de socialistische vrouwenbeweging, waar ze de emancipatie van de vrouw en het vrije denken propageerde. Kort na 1900 maakte ze deel uit van de Franse vrijmetselaarsloge "Droit Humain" en in 1902 werd ze lid van het partijbureau van de Belgische Werkliedenpartij.

HERGE (Etterbeek 1907 - Sint-Lambrechts-Woluwe 1983)

Kuifje en Bobby zagen in 1929 het levenslicht, een jaar later gevolgd door Kwik en Flupke. Georges Remi, bijgenaamd Hergé, werd met zijn zuivere tekenstijl, de kwaliteit van zijn scenario's en zijn humor over de hele wereld populair en oefende een grote invloed op de ontwikkeling van het stripverhaal. Het echtpaar Remi woonde langs de Dieweg en op verzoek van zijn echtgenote stond het gemeentebestuur bij uitzondering toe dat Hergé op het oude kerkhof begraven werd.

Giacomo Errera.

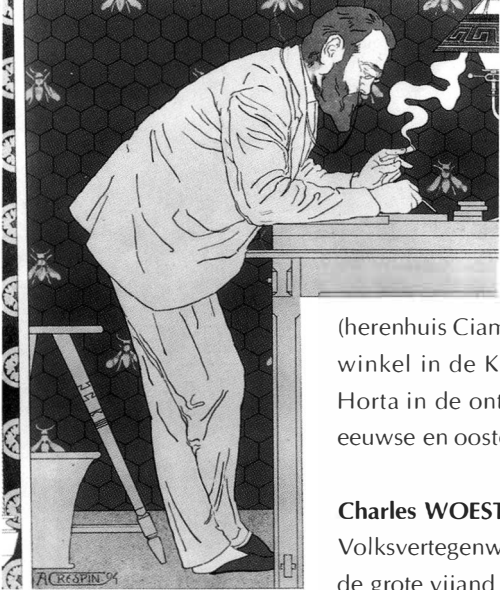

Leo Errera.

Isabelle Gatti de Gamond geschilderd in 1902 door Alfred Cluysenaar.

Links: Hergé, Kuifje en Bobby.

Paul Hankar aan het werk, een tekening van zijn vriend Adolphe Crespin.

Charles Woeste en zijn kasteel van Kinsendaal, naar het ontwerp van Jean-Pierre Cluysenaar.

Jean-Pierre Cluysenaar op een tekening naar een portret uit 1877 geschilderd door zijn zoon Alfred.

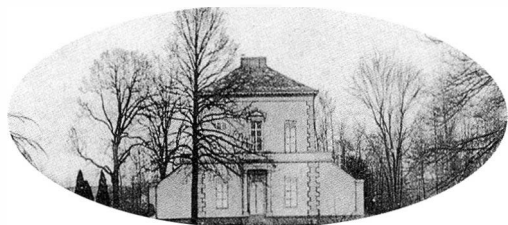

Paul HANKAR (Frameries 1859-Brussel 1901) Een van de meest eminente vertegenwoordigers van de Art Nouveau-architectuur in België. Opgeleid door Hendrik Beyaert ontwikkelde hij zich tot een origineel en creatief architect die zowel particuliere woonhuizen

(herenhuis Ciamberlani in 1897) als winkels ontwierp (bloemenwinkel in de Koningsstraat). Hij was eclectischer dan Victor Horta in de ontleening van decoratieve elementen aan middeleeuwse en oosterse tradities.

Charles WOESTE (Brussel, 1837-1922)

Volksvertegenwoordiger voor Aalst gedurende 48 jaar, waar hij de grote vijand was van priester Daens, en onbetwist leider van de katholieke partij tot 1914. Deze kolonialist en tegenstander van de Vlaamse Beweging en het algemeen stemrecht was ook een overtuigd antimilitarist die het leger als een leerschool in verdorvenheid beschouwde. Hij woonde te Elsene, maar had een zomerverblijf in Ukkel op het thanse verdwenen domein Kinsendaal.

Jean-Pierre CLUYSENAAR

(Kampen, Nederland 1811-Brussel 1880)

De Bortiergalerij (1847-48) en het Muziekconservatorium (1872-76) te Brussel getuigen van het grote talent van deze architect die in de zomer te Ukkel verbleef. Zijn meesterwerk, de Sint-Hubertusgalerijen in neo-renaïssancestijl (1846), kenmerken zich door het voor die tijd gedurfde gebruik van ijzer en glas. Zijn zoon Alfred (1837-1902) was een befaamd schilder, net als zijn kleinzoon John (1899-1986), die ook beeldhouwde.

DE FAMILIE ALLARD

Het pompeuze mausoleum aan de straatkant weerspiegelt de macht van deze familie van financiers. **Philippe-Joseph ALLARD** (1805-1877) legde de basis van het familiefortuin door reusachtige winsten te maken aan het hoofd van het Munthof, de instelling waar de Belgische munten worden geslagen. Alphonse (1831-1900) en daarna Josse Allard (1868-1931) volgden hem op in dezelfde functie. Laatstgenoemde kreeg de titel van baron in 1929.

Victor ALLARD (Brussel 1840 - Elsene 1912)

Senator voor de katholieke partij in 1884, directeur van de Nationale Bank in 1891 en burgemeester van Ukkel van 1896 tot 1900. Zijn kasteel, nu afgebroken, werd in 1866 ontworpen door Jean-Pierre Cluysenaar.

De Rode Baron

“Rebelle par amour”, dit mooie grafschrift is een precieze typering van Antoine Allard (1907-1981), schilder, stichter van Oxfam-België en de pacifistische beweging “Stop War”.

HET MAUSOLEUM

Dit eclectische bouwwerk werd in 1878 door architect Gijs ontworpen en heeft een oppervlakte van 160 m². De overwegend neo-romaanse stijl is doorspekt met byzantijnse motieven, vooral in het portaal. Het werd gebouwd op initiatief van Mélanie IPPERSEEL, echtgenote van Philippe-Joseph Allard. Onder de privé-kapel bevindt zich een crypte met 78 grafkelders, waarvan een dertigtal bezet is.

Victor Allard.

Het kasteel Allard, ontworpen door Jean-Pierre Cluysenaar, was oorspronkelijk de eigen woning van de architect.

Het mausoleum Allard weerspiegelt de sociale status van de familie die het liet oprichten.

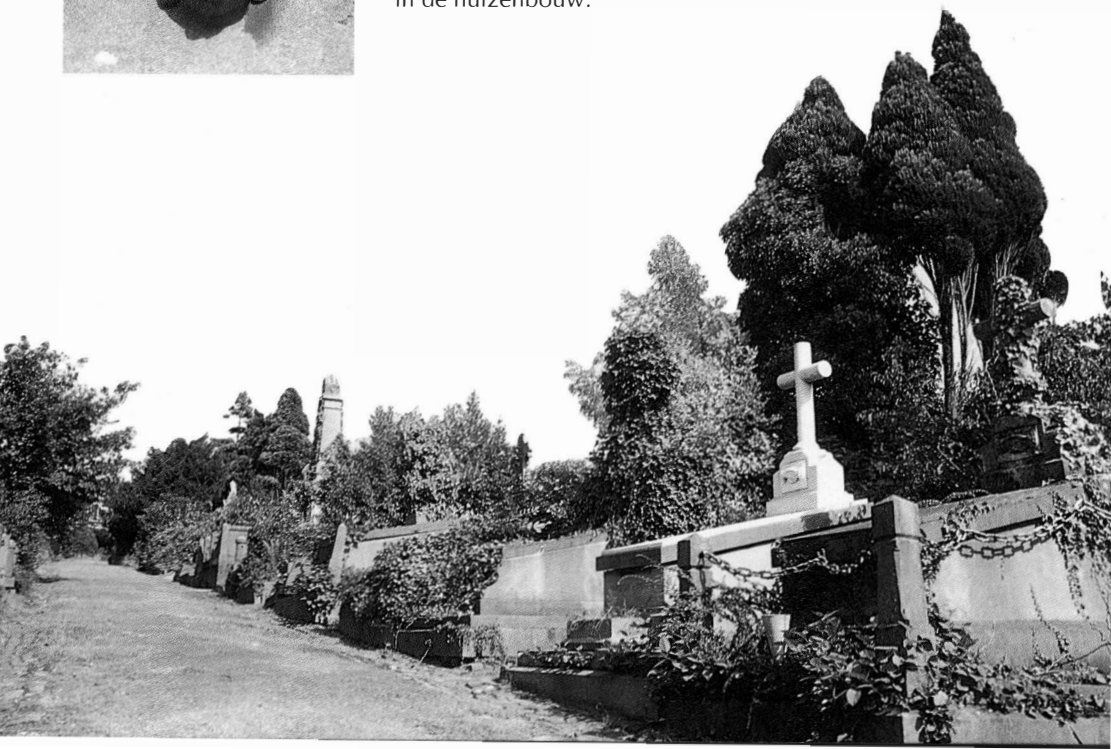
Details van de kapel Fumière.

EEN STAALKAART VAN GRAFARCHITECTUUR

Het kerkhof biedt de bezoeker een volledig overzicht van de grote tendenzen in de Belgische grafarchitectuur van het einde van de 19de eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog. In de beginjaren etaleert de welstellende burgerij haar nieuw verworven rijkdom tot in het graf. Maar bij gebrek aan een eigen cultuur zoeken deze nieuwe rijken hun toevlucht in het verleden. Stijlen als neo-gotiek en neo-classicisme nemen een hoge vlucht. Deze ontleningen aan voorbije periodes bleven veel langer mode in de grafbouwkunst dan in de huizenbouw.

Detail van het mausoleum Allard.

“EDELE EENVOUD, SERENE GROOTHEID...”

Binnen het culturele erfgoed waarin de begoede families hun inspiratie zochten, viel vooral de klassieke oudheid in de smaak door zijn monumentale vormen, sobere decoratie en rationele bouwtrant. Het was een stijl die paste bij het zelfbeeld van de burgerij : hardwerkende mensen die de steunpilaren waren van de maatschappij.

Vele grafmonumenten werden dus in antieke stijl gebouwd, met driehoekige frontons, palmetten (motieven in de vorm van palmbladen), gecanneleerde zuilen, enz. De gebruikte materialen, opbouw of uitvoering verraden echter hun recente datum.

PSEUDO-ANTIEK

De romantische tijdsgeest speelde echter ook mee. Sommige klassiek opgevatte grafmonumenten werden met een lyrisch en sentimenteel sausje overgoten. De valse ruïnes hier en daar ademen een melancholische sfeer uit die perfect aansluit bij het doel waarvoor ze gebouwd zijn.

Hier en daar geeft een obelisk met zijn typische vorm als een versteende zonnestraal een Egyptische toets aan het kerkhof.

Grafkelder van de familie Lambert.

Boven links: Een gebroken zuil wijst erop dat de overledene vroegtijdig gestorven is, het is het symbool van een brutaal afgebroken leven.

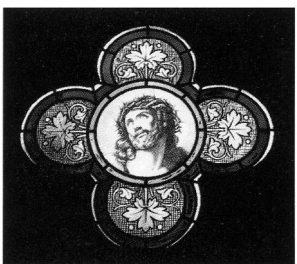
Monument van de familie Dupont-Deschamps.

STENEN KANTWERK EN KATHOLIEK GELOOF

De romantiek stond in grote bewondering voor de middeleeuwse kathedralen. Denken we maar aan Victor Hugo die in 1831 *Notre-Dame de Paris* schreef. De gotische stijl ligt ons in feite nauwer aan het hart dan het uit het Middellandse Zeegebied ingevoerde classicisme. De gotiek werd in de 12de eeuw in onze streken geboren en is altijd als een bij uitstek religieuze bouwstijl aangevoeld. Vandaar de vele gotische grafmonumenten waarmee gelovigen hun geloof uitdrukken en hun laatste rustplaats als het ware een gewijd karakter geven. Dit gebruik kwam vroeger inzonder tot uiting in de talrijke particuliere kapellen op de kerkhoven.

EEN VLEUGJE GOTIEK

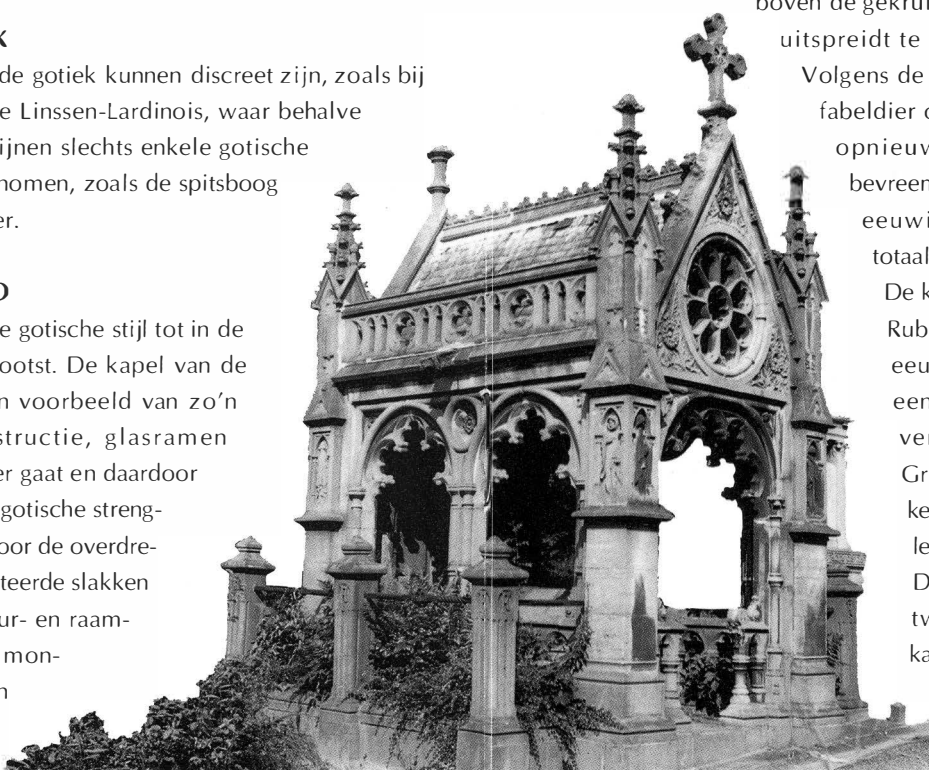
De verwijzingen naar de gotiek kunnen discreet zijn, zoals bij de kapel van de familie Linssen-Lardinois, waar behalve de typische verticale lijnen slechts enkele gotische elementen zijn overgenomen, zoals de spitsboog en een klein roosvenster.

GOTICO MA TROPPO

In andere gevallen is de gotische stijl tot in de kleinste details nagebootst. De kapel van de familie Fumière is een voorbeeld van zo'n nauwgezette reconstructie, glasramen inclusief, die echter te ver gaat en daardoor kitscherig aandoet. De gotische strengheid wordt ontkracht door de overdreven decoratie: gesculpteerde slakken aan de hoeken van deur- en raamopeningen, treurende monniken, waterspuwers in de vorm van angst-aanjagende uilen, ...

Kapel van de familie Linssen-Chardiniois.

Kapel van de familie Fumière.

EEN MENGELMOES VAN STIJLEN

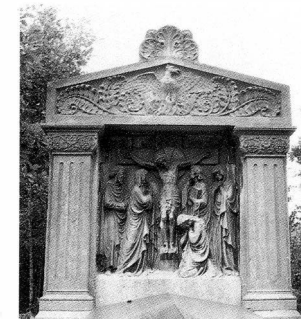
Vele gebouwen van rond de eeuwwisseling combineren naar hartelust elementen van verschillende bouwstijlen op basis van hun suggestief vermogen. Dat samenvoegen van soms tegenstrijdige motieven is typisch voor het eclectisme.

In de eclectische grafarchitectuur gaat de voorkeur uit naar elementen die monumentaliteit, tragiek en geloof in het hierna maals symboliseren.

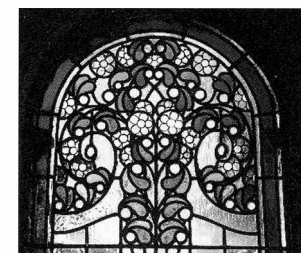
Het grafmonument van de familie Brifaut-Briavoine stelt een halfreliëf met een dramatische kruisiging voor, waarvan het model uit de Renaissance stamt, omringd door de gebruikelijke antieke motieven. Minder gewoon is echter de griffioen die boven de gekruisigde Christus zijn vleugels uitspreidt te midden van de vlammen.

Volgens de klassieke mythologie is dit fabeldier onsterfelijk omdat het altijd opnieuw uit zijn as verrijst. Een bevreemdende combinatie van twee eeuwigheidsymbolen uit twee totaal verschillende tradities.

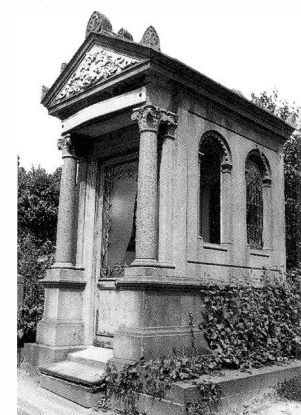
De kapel van de familie Guerra-Rubens heeft vensters in middeleeuwse stijl met ronde bogen, een klassiek driehoekig fronton versierd met palmetten en Griekse zuilen die de deur flankeren. De glasramen met gestileerde bloemmotieven in Art Deco-stijl laten er echter geen twijfel over bestaan dat de kapel pas in het begin van deze eeuw werd gebouwd.

Grafmonument van de familie Brifaut-Briavoine.

Kapel van de familie Guerra-Rubens.

TABULA RASA MET HET VERLEDEN

Een van de sierlijke Art Nouveau-stèles op het kerkhof.

MARCEL RAU (Brussel 1886-1966), petekind van Victor Horta en beeldhouwer van de sfinx van de familie Sermon-Van Gelder. Hij maakte de gevelreliëfs voor de U.L.B. en de Nationale Bank. Alf medailleur ontwierp hij een tiental Belgische kunststukken, waaronder het zilveren stuk van honderd frank met de beeltenissen van de eerste vier Belgische vorsten.

Rond de eeuwwisseling deed zich een ware revolutie voor in de Belgische architectuur. Een nieuwe generatie jonge architecten, met als belangrijkste namen Paul Hankar, Victor Horta en Henry Vandevelde, introduceerde een nieuwe bouwstijl : de Art Nouveau.

De grafkunst is van nature conservatief en weigerachtig tegenover alles wat nieuw is. De invloed van de Art Nouveau is dan ook beperkt gebleven tot bepaalde typische motieven zoals de golvende lijnen uit de plantenwereld, de voorliefde voor kostbare materialen - vele grafzerken zijn vervaardigd uit prachtig graniet - en het streven naar eenheid in het ontwerp tot en met de letters van het grafschrift.

VERSOBERING

Omstreeks de jaren 1920 gaat de Art Nouveau over naar een soberder stijl, gekenmerkt door strakkere lijnen en gestileerde geometrische vormen : Art Deco.

HORTA EN DE GRAFKUNST

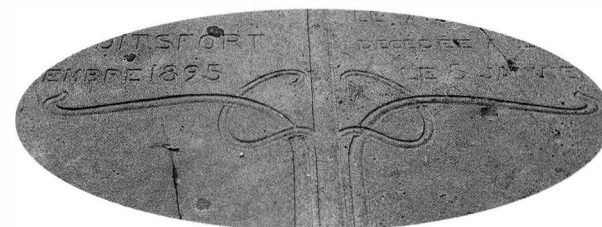
Victor Horta ontwierp in 1896 deze grafsteen voor Isaac Stern (1835-1895), bankier en voorzitter van het Israëlitisch consistorie, en zijn echtgenote (1856-1929). Het is waarschijnlijk zijn meest speelse creatie op dit gebied, die niet zozeer door zijn afmetingen of architecturale vorm, als wel door de meesterlijke toepassing van de gebogen lijn tot de verbeelding spreekt. De brede grafsteen wordt aan weerszijden door drie beeldhouwde haken als het ware voor eeuwig in de bodem verankerd gehouden. Deze zware elementen worden in evenwicht gehouden door het lichtere lijnenspel en de zweeps slagversieringen op de grafsteen. Vormgeving en decoratie van dit grafmonument komen voort uit één concept. Dit stemt overeen met de architecturale opvattingen die Horta ook in zijn huizen toepaste.

De tombe van het echtpaar Stern, een prachtig werkstuk van Victor Horta.

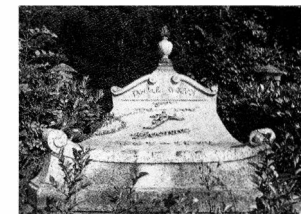
VICTOR HORTA

(Gent 1861- Brussel 1947)
De bouw van het Tassel-herenhuis door Horta in 1893 is het begin van de Art Nouveau in België. Horta schiep een nieuw type huis met grote, goed verlichte ruimtes dank zij het gebruik van glas en ijzer, en met abstracte, vloeiende lijnversieringen. Zijn vele ontwerpen hebben aangezicht van Brussel veranderd : het Solvay-herenhuis aan de Louizalaan (1894), het (afgebrande) warenhuis L'Innovation in de Nieuwstraat (1900), het Paleis voor Schone Kunsten (ingewijd in 1928), ...

Het graf van de familie Rucquoi, in mooi grijs graniet, is een voorbeeld van de overgang tussen Art Nouveau en Art Deco. De Horta-achtige letters van het grafschrift en de gebogen vormen zijn reeds meer gestileerd.

De sfinx van de familie Sermon-Van Gelder, boven op zijn piramide, verwijst met zijn uitgepuurde lijnen eveneens naar de Art Deco. De Egyptische kunst en dierenfiguren waren in deze stijl bijzonder geliefd.

De tombe van de familie Rucquoi.

Het grafmonument met de buste van Homère Goossens door Joseph Jaquet.

Homère Goossens, getekend door Felicien Rops met een bijpassend kwatrijn :
*L'aveugle harmonieux de l'antique Ionie
Sur sa lyre chantait les malheurs d'Illion.
Autre Omer dont la barbe
est non moins fournie,
De nos jours, Goossens chante
en voix de baryton.*

Monument Jaquemyns-Dewever.

ENKELE BEELDHOUWERS

De monumentale sculpturen vallen op omdat ze geen religieuze inslag hebben en daarmee het niet-confessionele statuut van het kerkhof onderstrepen. Voor de 19de eeuw was dit zeker nieuw. De grote Christusfiguur daarentegen werd opgericht door het gemeentebestuur bij de opening van het kerkhof.

Meerdere beeldhouwde bustes en medaillons vereeuwigen de trekken van vooraanstaande overledenen. Voor deze opdrachten werden dikwijls bekende namen aangezocht. Zo vindt men op het kerkhof werk van Dubois en Bonnetain, beiden lid van de Koninklijke Academie van België. Een fotoportret op porselein was een goedkoper middel om een beeld van de geliefde dode te bewaren. Vele van deze portretten ontroeren meer dan de stenen beelden.

Joseph JAQUET (Antwerpen 1822 - Schaarbeek 1898)

Deze academist beeldhouwde het fronton en de decoratieve groepen bovenaan de grote trap van de Beurs.

Hij is ook de auteur van het grafmonument voor **Homère GOOSSENS** (Brussel 1823 - Ukkel 1872) Deze leraar en latere directeur van het Muziekconservatorium van Brussel stichtte in 1842 in Ukkel het mannenkoor "Gui d'Arezzo". Dit in binnen- en buitenland befaamde koor, dat met zangers van eenvoudige komaf werkte, bestond tot omstreeks 1950.

Om Homère Goossens voor zijn sociaal en cultureel werk te danken richtte het gemeentebestuur via openbare intekening een grafmonument voor hem op. Een beeldhouwde lier met een lauwerkrans verkondigt de onsterfelijke roem van de musicus.

Paul DUBOIS (Aywaille 1859 - Ukkel 1938)

Deze beeldhouwer en medailleur heeft diverse werken in Brussel op zijn actief, zoals het monument voor Frederik de Mérode op het Martelaarsplein en de groep ter ere van Edith Cavell en Marie Depage in Ukkel, op de hoek van de straten die hun naam dragen.

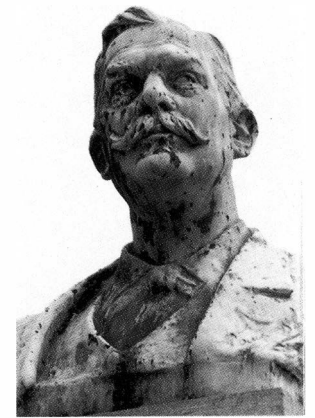
Armand BONNETAIN (Brussel 1883 - Ukkel 1973)

Deze vooraanstaande medailleur staat vooral bekend om zijn gedenkteken voor Jules Destrée te Marcinelles, waarvan zich een kopie te Brussel bevindt in de tuinen van het Paleis der Academiën.

Auguste PUTTEMANS

(Brussel 1866 - Elsene 1922)

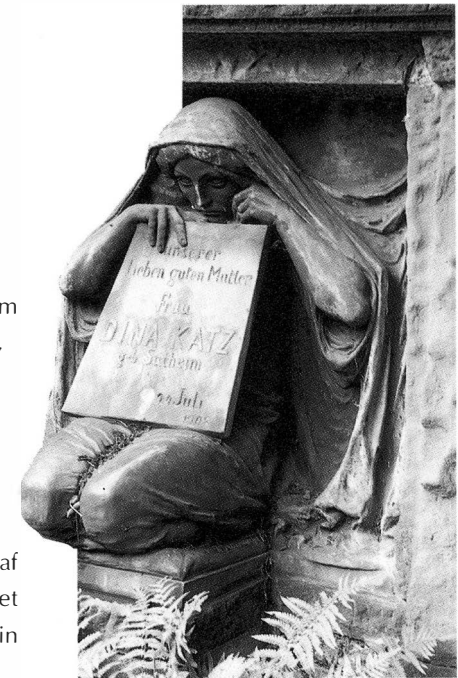
deze beeldhouwer van het sombere reliëf dat het graf van de familie Katz siert, is ook de ontwerper van het monument voor Francesco Ferrer langs de Franklin Rooseveltlaan tegenover de U.L.B.

Dokter Hubert Clerx (1851-1903) verzorgde met grote toewijding vele arme zieken. Hij was zo populair dat een straat te Ukkel naar hem werd genoemd. Zijn buste is het werk van Paul Dubois.

Links: Medaillon van Armand Bonnetain op het monument van de familie Tybergin.

Monument van de familie Katz.

KLEIN VADEMECUM VAN DE GRAFSYMBOLIEK

Op kerkhoven treffen we dikwijls tal van groenblijvende bomen en heesters aan : taxus, buksboom, laurier, klimop,... De symboliek is duidelijk. Zoals deze planten schijnbaar altijd voortleven, zo hoopt ook de mens op een eeuwig leven. Elk grafsymbool brengt op zijn manier deze oeroude menselijke bekommernis tot uitdrukking. De dood, zo luidt de boodschap, is slechts een overgang naar een andere zijnstoestand die zowel fysiek als spiritueel kan zijn.

De **papaver** evoceert door de opium die ze bevat, de slaap, de vergetelheid, het verdwijnen van de zorgen van de mens in de dood. Deze bloem was vroeger toegewijd aan de Griekse godin Demeter, die borg stond voor de jaarlijkse cyclus van de seizoenen.

In de versiering van de graven worden ook typische nachtdieren afgebeeld : **uil** en **vleermuis**. Deze dieren worden nogal eens met negatieve eigenschappen geassocieerd, maar het feit dat ze de duisternis domineren, maakt hen tot gidsen voor de zielen van de overledenen.

De **toorts** verlicht de duisternis door zijn zuiverende vlam. Omgedraaid symboliseert hij het leven dat wordt uitgedoofd.

De **verenigde handen** symboliseren het ogenblik waarop in het huwelijksritueel de echtgenoten elkaar bij de rechterhand nemen en eeuwige trouw beloven. Ze ketenen dus hun lot aan elkaar zolang ze leven. De gebroken keten die het handenmotief omgeeft, betekent dan ook de verbreking van de aardse band, maar de verenigde handen, in de steen gebeiteld, geven aan dat hun verbintenis ook na de dood wordt voortgezet.

Het **lam** belichaamt in zijn smetteloze witheid de overwinning van het leven op de dood. Zijn onschuld triomfeert over het kwaad, net zoals het mystieke Lam de zonde overwint in de persoon van Jezus Christus.

De **roos** verwijst naar de zuivere liefde en een mystieke hergeboorte, maar is ook de transfiguratie van de bloeddruppels van Christus, hemelse dauw van de Verlossing. De meervoudige symboliek van de roos in de christelijke godsdienst wordt vaak

afgebeeld in de middeleeuwse glasramen van de gotische rosetversers.

Het **anker** is een beeld van stevigheid en symbool van het geloof en het vertrouwen in God sinds het begin van het christendom. Op mystiek niveau verankert de gelovige zijn ziel in Christus om geen spirituele schipbreuk te lijden.

De **zandloper** is het beeld van de onverbiddelijke voortgang van de tijd. De twee helften symboliseren de hemel en de aarde. De vleugels waarvan de zandloper vaak voorzien is, verwijzen naar het feit dat de ziel door de dood zijn aardse ballast afgooit en opstijgt naar de verlossing.

STENEN KIKKERS EN LEVENDE KIKKERS

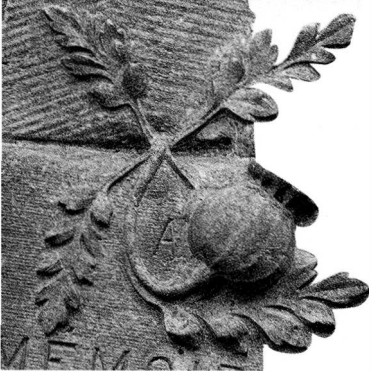
Ergens op het kerkhof ligt ook de eigenaardige grafsteen van de familie Rosar, die een complete dierenwereld bevat, waaronder een vogel en een slang. Het meest ongewone dier is ongetwijfeld de kikvors, die in de joods-christelijke traditie het kwaadaardige dier bij uitstek is, de belichaming van het kwade en de zonde.

In de Bijbel wordt de kikker als een van de zeven plagen van Egypte genoemd : "God vermenigvuldigde deze onreine dieren tot in het oneindige om de hovaardij van de farao te breken." De evangelisten gebruiken de kikker als beeld voor de zonde van de vrouw en de seksuele schaamteloosheid.

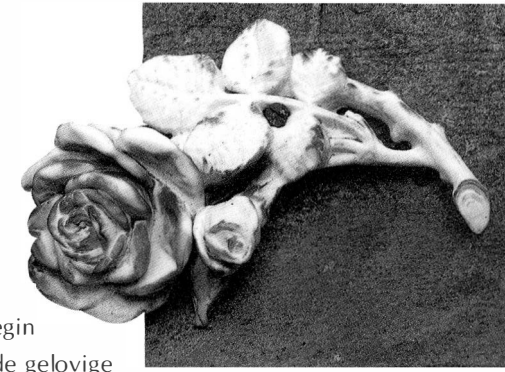
Aan de andere kant personifieert de kikker door zijn opeenvolgende gedaanteveranderingen ook de hergeboorte van de mens in een nieuwe, steeds perfectere vorm.

Maar het kerkhof heeft ook levende kikkers. De bruine kikker, die onder verzakte stenen leeft is er al herhaaldelijk waargenomen.

Hij heeft er het gezelschap van de sperwer, de groene en de grote bonte specht, de gewone en de Koreaanse eekhoorn.

Ce lieu, dominé de flambeaux, Composé d'or, de pierres et d'arbres sombres...
Paul VALÉRY

EEN TUIN VAN EDEN

Nauwelijks bent u als bezoeker het hek doorgestapt, of u vraagt zich af: is dit een kerkhof of een natuurpark? Feit is dat de natuur hier geleidelijk zijn rechten heroverd heeft en op sommige plaatsen de vroeger zo keurig onderhouden graven zelfs helemaal overwoekerd heeft. Het kerkhof valt stilaan ten prooi aan een natuurlijke herbebossing. Indien men de natuur zijn gang zou laten gaan, zou het hele terrein over 100 tot 150 jaar in een bos herschapen zijn, in dit geval een eikebos. Dit is de natuurlijke evolutie van elke plaats die door de mens wordt opgegeven.

Het onderhoud van het kerkhof is aanzienlijk verminderd sinds het begin van de jaren '80 en beperkt zich tot de grote hoofd- en zijlanen. Als gevolg daarvan hebben zich sindsdien op sommige percelen inlandse boomsoorten uitgezaaid, zoals de zomereik en wintereik, de vuilboom, de lijsterbes en de gewone esdoorn. In het joodse gedeelte van het kerkhof zijn sommige van deze jonge bomen al meer dan acht meter hoog en veroorzaken ze het langzame verval van heel wat graven.

In het voorste gedeelte nabij de ingang, dat beter onderhouden wordt, zijn er grasveldjes met onregelmatig afgemaaid of geknipt gras, waar wilde bloemen groeien: rapunzelklokjes, jacobskruiskruid, beemdooievaarsbek, ...

De diversiteit van de plantengroei is opmerkelijk. Dit is het gevolg van de lappendeken van kleine biotoopjes die over het kerkhof verspreid liggen, gaande van dicht kreupelhout tot open grasveldjes die naar het zuiden gericht zijn. Het kerkhof is trouwens gelegen op de heuvelrug tussen de dalen van de Ukkelbeek, die onder de De Frélaan en de Stallestraat loopt, en de Geleytsbeek, die onder de Sint-Jobsteenweg loopt.

UITHEEMSE PLANTEN

De uitheemse flora van het kerkhof vindt zijn oorsprong in de decoratieve aanplantingen, waarmee de graven vroeger werden afgeboord. In totaal gaat het om een zestigtal soorten

sierplanten, gekozen om hun bloemen (rozestruiken, hortensia's, forsythia's, seringen, ...) of om hun groenblijvende bladeren (taxus, dwergcypres, thuja, buksboom, klimop en liguster).

De kleinere siersoorten hebben af te rekenen met de concurrentie van de inlandse soorten en lijken op termijn te zullen verdwijnen. Alleen de mahonia en de dwergmispel, die taai genoeg zijn en waarvan de zaden door vogeluitwerpselen worden verspreid, breiden zich steeds verder uit.

UITZONDERLIJKE RIJKDOM AAN INHEEMSE PLANTEN

Aan het einde van de 19de eeuw was het de gewoonte om klimrozen te laten groeien langs een gietijzeren boog die het graf overspande. De oude rozesoorten die men nu op het kerkhof aantreft, zijn door de liefhebbers erg gegeerd.

In juli 1993 werd bij een telling vastgesteld dat op het kerkhof van de Dieweg 20 procent groeit van alle bloeiende planten die in België voorkomen: 202 soorten op een oppervlakte van 3 hectare, het is een uitzonderlijke densiteit voor een stedelijk terrein.

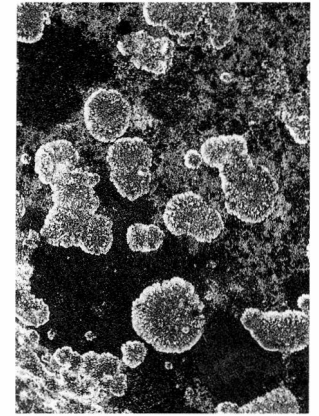
De soorten kunnen in drie grote groepen worden ingedeeld, die elk typisch zijn voor een bepaald natuurlijk milieu. Een eerste groep zijn de planten die op een relatief zure en zand-derige bodem groeien, zoals de zilverberk en het vingerhoedskruid. Een tweede groep zijn de planten die goed bestand zijn tegen droogte, zoals wijngaardlook, gele helmbloem en zandmuur. De laatste groep zijn de soorten die houden van vochtig kreupelhout met een licht zure bodem: boshyacint, salomonszegel en maagdenpalm.

ZELDZAME SOORTEN

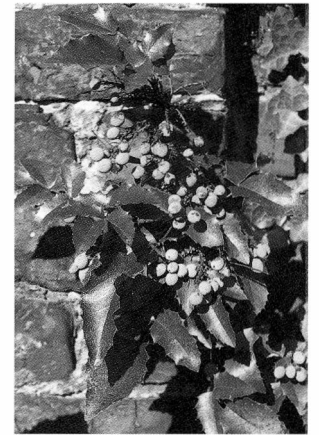
Tenslotte groeien op het kerkhof ook enkele zeldzame planten, waaronder duizendguldenkruid, beemdooievaarsbek, heeblaadjes en maretak. En zeer uitzonderlijk is de aanwezigheid van een variëteit van de zegge (*Carex*), die voor het eerst in België werd waargenomen!

Op het kerkhof komen meer dan tien soorten klimop voor, die met zijn groenblijvende bladeren symbool staat voor de onsterfelijkheid en de onvergankelijke liefde.

Grafstenen uit verschillende steensoorten zijn een voedingsbodem voor korstmossen en mossen met soms heel vreemde vormen.

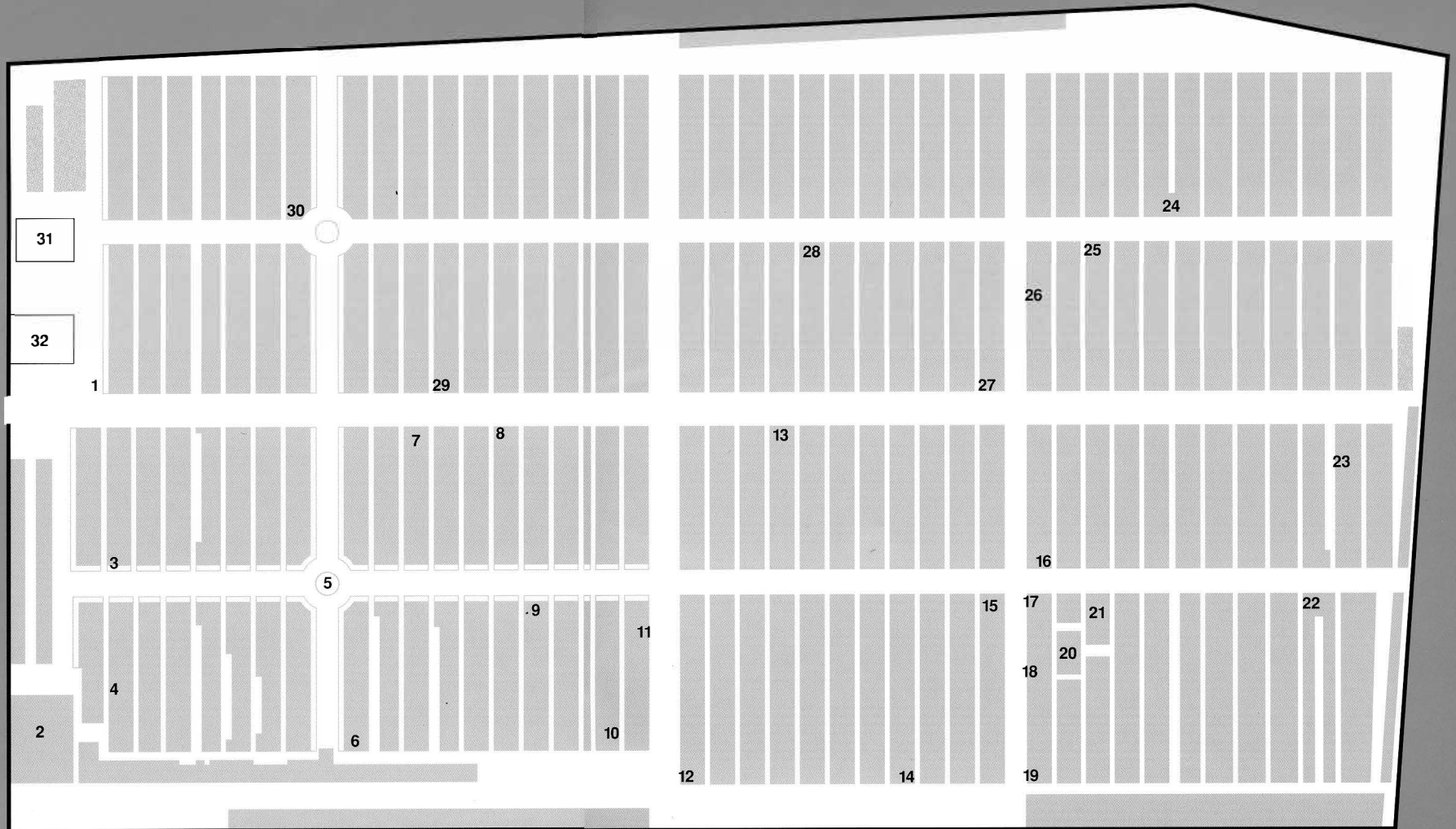

De violette bessen van de mahonia zijn een geliefkoosd voedsel van lijsters en merels, die ook zorgen voor de verspreiding van de zaadjes.

Links: De tripmadam (*sedum reflexum*), een niet alledaagse plant die men soms in tuinen ziet, vindt hier een ideaal biotoop: rotsen en oude muren die veel zon krijgen.

PLAN VAN HET KERKHOF

- 1 - Buste van Dr Hubert CLERX
- 2 - Mausoleum ALLARD
- 3 - Grafsteen van Homère GOOSSENS
- 4 - Stenen kikker
op de grafsteen ROSAR
- 5 - Gietijzeren kruis
- 6 - Grafmonument van de familie
CLUYSENAAR
- 7 - Omheinde graven van de
ziekenhuiszusters van de Augustijnen
- 8 - Grafsteen van Paul HANKAR
- 9 - Monument BRIFAUT-BRIAVOINE
- 10 - Grafsteen van HERGÉ
- 11 - Monument van de familie RUCQUOI
- 12 - Monument ASSELBERGS
- 13 - Kapel LINSSEN-LARDINOIS
- 14 - Monument van de familie
DUPONT-DECHAMPS
- 15 - neo-egyptische grafsteen van
de familie SERMON-VAN GELDER
- 16 - Kapel GUERRA-RUBENS
- 17 - Zuil met handen van een *kohen*
en beeldhouwd reliëf
met oliekruid in een teel
- 18 - Grafsteen van Isaac STERN
en zijn echtgenote
- 19 - Monument NIAS
- 20 - Grafkelder van de familie de BAUER
- 21 - Grafkelder van de familie LAMBERT
- 22 - Grafsteen van de familie ERRERA
- 23 - Grafsteen van Lévi LEWY
- 24 - Grafsteen van de familie PHILIPSON
- 25 - Grafsteen van de familie KATZ
- 26 - Ankerreliëf op het graf
van de familie DAVIDSON
- 27 - Reliëf van Armand BONNETAIN
op het monument TYBERGIN
- 28 - Neogotische kapel
van de familie FUMIÈRE
- 29 - Grafsteen van Charles WOESTE
- 30 - Grafsteen van Isabelle
GATTI de GAMOND
- 31 - Lijkenhuis
- 32 - Huis van de grafdehver

**EEN
WANDELING
OP HET
KERKHOF**

Oude gietijzeren kruisen, porseleinen beeldjes en foto's op porselein uit lang vervlogen tijden zijn maar enkele van de grafattributen die u op een wandeling over het kerkhof zult ontmoeten.

Nabij de ingang, aan het begin van de centrale laan ziet u links de buste van Dr. CLERX die u van onder zijn snor glimlachend aankijkt. Bij het afdalen van de centrale laan, vanwaar u een mooi uitzicht hebt op het dal van de Geleysbeek, komt u voorbij de omheinde graven van de ziekenhuiszusters van de Augustijnen, die het Sint-Elisabethziekenhuis hebben gesticht. Verder volgen links de tombe van de familie WOESTE en schuin daarover rechts de grafsteen van Paul HANKAR. U volgt de pijl naar het graf van HERGE en op het einde van deze zijlaan ziet u het monument voor de schilder Alphonse ASSELBERGS. Linksaf komt u stilaan in het joodse gedeelte van het kerkhof. Aan het monument van de familie NIAS slaat u weer linksaf en komt u aan de tombe van de familie STERN, naar een ontwerp van Victor Horta. Aan het einde van deze zijlaan ziet u links de sfinx van de familie SERMON. Rechtsaf loopt u naar het einde van het kerkhof, u passeert rechts de grafkelders van de families LAMBERT en BAUER en daarna de tombe van de ERRERA's. Aan de kerkhofmuur gekomen ziet u rechts een doodlopend pad dat een echte kleine tuin is waar het hele jaar door bloemen bloeien. U neemt het paadje links langs de muur en steekt de centrale laan over. In de klimmende laan naar het vroegere lijkenhuis bemerkt u links het mysterieuze grafbeeld van de familie KATZ. Verder kunt u even verwijlen bij de pseudo-gotische kapel van de familie FUMIERE. Terug bij de ingang ziet u langs de straatkant het pompeuze mausoleum ALLARD en in de buurt daarvan de buste van Homère GOOSSENS op zijn zuil.

VOOR DE SPEURNEUZEN

Het kerkhof van de Dieweg houdt nog heel wat meer verrassingen in petto. Rondslenterend kunt u met een beetje geluk de graven ontdekken van graveur Auguste DANSE, beeldhouwer Frans HUYGELEN, van Victor de LAVALEYE ("On les aura, les Boches!"), en van verschillende voormalige burgemeesters van Ukkel, onder wie Hubert DOLEZ en Xavier DE BUE.

In dezelfde collectie :

HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (FR - NL - ESP - GB)

DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (FR - NL - ESP - GB)

DE OUDE DORPSKERN VAN ANDERLECHT (FR - NL)

ERASMUSHUIS - BEGIJNHOF - COLLEGALE KERK VAN SINT-PIETER EN SINT-GUIDO

Grafisme : La Page p.v.b.a.

Vertaling : Gitracom

Fotogravure : Ro Scan

Productie : Books Line International

© Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dienst Monumenten en Landschappen
Hertogstraat 59-61 - 1000 Brussel

© Solibel Edition
Vilain XIII-straat 26
1050 - Brussel
Tel.: 02/512.43.55

GEDRUKT IN BELGIE
WETTELIJK DEPOT: D/1993/6842/02

De collectie "Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis" wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven dokumenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

Deze aflevering behandelt het oude kerkhof van Ukkel aan de Dieweg. Een aangrijpend oord van bezinning, waar de stenen graven en de weelderige plantengroei een door de tijd geschapen, organisch geheel vormen.

Didier van Eyll,
Staatssecretaris